

«LA ANTISEQUÍA, SA» SOCIETAT DE REG D'ELX 1894

Gregorio ALEMAÑ GARCÍA
Cap de la Secció Tècnica de Patrimoni Cultural
Ajuntament d'Elx

Resum: El patrimoni hidràulic de la nostra ciutat inunda el nostre espai quotidià. És sens dubte un dels valors històrics reconeguts més important, que ens distingeix i identifica. Paradoxalment, es tracta de l'actiu cultural menys conegut i identificat, i en conseqüència, el més descuidat i maltractat del nostre patrimoni local. Immers en l'entorn com a part del paisatge existent, descuidat o transformat però sempre invisible, ha estat ignorat tot i la seua proximitat quotidiana, sense suscitar curiositat respecte a la seua funcionalitat, la seua tècnica o la seua història, fins a sucumbir en el temps.

A finals del segle XIX, es constitueix a Elx «La Antisequia SA» societat de reg, que pretén transformar les terres de secà de les partides de Carrús, Pla de Sant Josep, Matola i Algorós, en fèrtils camps de conreu. Per a tal fi, deriven part de les aigües de la séquia Major del Pantà a l'altra banda del llit del Vinalopó. El desconeixement i oblit generalitzat d'aquests singulars esdeveniments, fins i tot de l'origen de les restes d'aqüeductes i construccions que encara existeixen de les seues instal·lacions, han estat el motiu del present article.

Paraules clau: Elx, Antisequia, patrimoni hidràulic, reg, séquia.

Title: «La Antisequia, SA», irrigation company of Elx, 1894

Abstract: One of the most valuable aspects of the cultural heritage of the town of Elx is, without any doubt, its nineteenth century hydraulic system. While, historically, it distinguished the town and gave it its identity, paradoxically it is the least known of our cultural assets and consequently the most neglected one. Merged into the landscape, familiar but unnoticed, its existence has roused little curiosity as to its functions, technical workings or history.

At the end of the 19th Century the Anti-Drought Public Limited Company (La Antisequia S.A.) was established in Elx with the purpose of transforming non-irrigated dry land in the rural districts of Carrús, Pla de Sant Josep, Matola and Algorós into fertile farmland. This was achieved by building a canal to carry water there from the reservoir via the main irrigation canal (Séquia Major del

Pantà) on the other side of the river Vinalopó.

This article has been prompted by a desire to address both the general indifference to this singular event, and the lack of awareness of the architectural remains of aqueducts and constructions used in their building.

Keywords: Elx, Antisequia, hydraulic system, irrigation canal.

1. ANTECEDENTS HISTÒRICS

1.1. Sistemes de reg

La manca d'aigua de reg i la mala qualitat d'aquestes, ha estat una constant en l'explotació agrícola del camp d'Elx. Fins a principis del segle XX, la pràctica totalitat dels cabals utilitzats per al reg provenien del riu Vinalopó, a través de les séquies Major i Marxena exclusivament.

Al llarg de la segona meitat del segle XIX, la manca d'aigua i els perllongats períodes de sequeres s'accentuen i augmenten, sent dramàtica la situació, tant del ja pobre proveïment d'aigua potable (de la font de Barrenas a Asp), com del reg dels camps. Aquesta situació provoca una escassetat en la producció agrícola i en conseqüència, un augment de la demanda, la qual cosa fa que el cost de l'aigua de reg augmente i arribe a assolir preus desproporcionats.

D'una banda, davant la falta de solucions efectives en la utilització del reg tradicional per poder abastir l'excés de terres a conrear, i de l'altra, després de les idees frustrades d'aprofitar les aigües del Xúquer, genera que la iniciativa privada, animada pel creixent desenvolupament industrial de la ciutat i l'increment de la demanda existent, es llance a la recerca desesperada de nous cabals utilitzant per primera vegada noves fórmules d'inversió i d'explotació, i constitueixen societats de prospecció i explotació de nous aqüífers. Es tracta de mercantils merament comercials, que no funcionaran inicialment com a comunitats de regants, fins a la seua posterior transformació com a tals, després de la Guerra Civil.

En aquests emprèstits participa una bona part del capital industrial davant les expectatives del que es planteja com un bon negoci amb altes garanties de beneficis assegurats, d'acord amb la demanda creixent, i, sobretot, com negocis de futur amb rendibilitats a llarg termini.

Així sorgeixen durant la segona meitat del segle XIX, i al marge del regadiu tradicional que encara manté el seu protagonisme, nombroses iniciatives particulars que pretenen aportar aigua, tant a la ciutat com als necessitats camps il·licitans, que constitueixen a l'efecte una gran diversitat d'empreses, projectes i temptatives, més o menys atrevides i de tot tipus d'inversió i risc.

La majoria d'aquestes iniciatives respondran més a idees romàntiques i amb un cert halo aventurer, que a projectes amb un fonament tècnic basats en expectatives i programes de viabilitat ajustats a la pròpia realitat i disponibilitats del moment, i fins i tot al propi sentit comú. Les seues denominacions evoquen en certa manera, la desesperada situació de penúria i necessitat d'aigua que patien els camps i així mateix, aquest esperit romàntic i il·lusionat: La Esperanza, La Redención, El Porvenir, etc.

Per motius semblants, aquests projectes correran una sort similar: intents frustrats abocats gairebé des del seu plantejament al fracàs, no complint les esperançades il·lusions, i tot després de quantiosos esforços en inversions i mitjans humans.

En aquest període es crea una successió d'empreses, al marge d'altres intents d'aprofitar l'aigua de pous, mines i deus a una menor escala, com ara l'explotació de la deu de La Pedrera (1840), la font de la Pedriguera, de la Canyada de Monfort, o les del Racó de Morera, del Racó de Candela o l'Animeta, els cabals van resultar tan minsos que es van veure obligats a abandonar en el seu intent, limitant-se aquestes aigües a abastir el seu entorn més pròxim.

Durant la primera meitat del segle xx, es manté aquesta tendència i les poques empreses que han aconseguit sobreviure, arriben a coexistir per un temps amb les que apareixeran en aquest nou període, d'una major inversió, tecnologia i qualitat de les aigües aportades, compartint inicialment, part del territori irrigat. Però ràpidament l'èxit d'aquestes noves empreses, acabarà per fer desaparèixer les anteriors, arribant a afectar igualment al reg històric tradicional, la importància del qual quedarà relegada a un segon pla.

Totes aquestes empreses, a excepció de la que ens pertoca, tindran com a denominador comú la recerca de l'aportació d'aigua en nous deus o aprofitament de sobrants d'altres llits o dels assarbs del Baix Segura, però cap es planteja l'ús de l'aigua de reg ja existent, i considerada com històrica, és a dir, l'aigua de la séquia Major, Marxena o fins i tot els regs de l'Assut de l'Argamassa o dels Moros.

Les societats de reg més significatives constituïdes en aquest període que van actuar en el terme il·licità, van ser: La Sonda Artesiana (1840), La Esperanza (1870), Sociedad Minera La Redención (1884), La Antisequía SA (1894), Nuevos Riegos El Progreso (1906), Riegos El Porvenir (1921), Real Compañía de Riegos de Levante (1923), Sociedad de Regantes dels Carrissars (1924) i la Comunidad de Regantes de San Felip Neri (1960).

1.2 Àmbit territorial i desenvolupament urbà

La ciutat en el període que ens pertoca, de 1875 a 1930, es caracteritza per un creixement demogràfic ininterromput de la seua

població que havia quedat estancada des de principis de segle a causa de les guerres, la fam i les epidèmies, en un escenari territorial on, a la vegada, despunten les noves infraestructures i tecnologies que possibilitaran el futur desenvolupament urbà.

L'última dècada del segle XIX (1890) suposarà per a Elx un punt d'inflexió en l'immobilisme en què es trobava des de finals del segle anterior. D'una banda, l'activitat industrial irromp amb força en un escenari que fins a la data mantenia de forma predominant el seu caràcter agrícola. Paral·lelament i íntimament relacionat amb aquest desenvolupament industrial i tecnològic, s'anirà adoptant importants renovacions en les estructures agràries amb l'especialització dels mètodes productius agrícoles i dels seus sistemes de reg, en incrementar igualment, la demanda i el preu dels seus productes.

La planificació urbana es manté pràcticament coincident en la seua delimitació i superfície, amb la consolidada en les grans actuacions urbanístiques i transformacions de principis del segle XVIII i es correspon amb el *Plano Geométrico de la Villa de Elche*, realitzat pel mestre d'obres local, Josep González a 1846.

No obstant això, i en contrast amb aquest cert immobilisme del plànol de la ciutat, al marge dels nous barris creats a costa dels horts de palmeres, destaquen les grans obres d'infraestructures i comunicacions que es duen a terme en aquest període, consolidant els eixos de comunicació ja existents en la trama de camins històrics i que condicionaran la futura trama urbana, entre les que sobresurten per la seua importància i repercussió (JAÉN 1986): el traçat del ferrocarril (1864-1884) i les carreteres d'Alacant (1863-1866), Santa Pola (1878), de Dolors (1870-1895), a Crevillent o Alt de les Talaies (Alacant) a Múrcia (1868-1872), i la d'Asp (1889).

Respecte a la situació del camp, fins a principis del segle XX es mantenen en essència les mateixes zones de reg tradicionals a banda i banda del riu, que perduren en la seua extensió fins a la portada de les aigües dolces dels assarbs en 1906, amb la societat Nuevos Riegos el Progreso que provocarà un augment considerable de les mateixes. El conjunt d'empreses constituïdes al final del segle anterior amb el propòsit d'intentar aportar nous cabals, pràcticament no variaran l'escenari agrícola existent.

L'activitat agrícola i l'activitat industrial (encara que pogués semblar contradictori), suposaran en aquesta època les principals àrees d'inversió del capital com a fonts de treball i benefici garantit.

Gran part dels beneficis generats, provinents tant de la indústria com de l'agricultura, seran reinvertits en noves tecnologies i en el desenvolupament dels dos sectors indistintament, ja que en la majoria dels casos són els mateixos industrials els que alhora impulsen i

patrocinen les explotacions agrícoles, i formen part dels òrgans de govern o estructures organitzatives, d'ambdues activitats. Així trobem (entre molts altres), i relacionat amb el tema que ens afecta, a D. Gervasio Torregrosa i Parreño (MIRANDA 1992: 170), empresari i propietari, fundador de la societat de reg La Antisequia SA, alhora que exercia la seua funció com a vocal de la séquia de Marxena.

La principal zona de regadiu en aquest període, continua concentrada en el marge esquerre del riu, coneguda com l'horta dels cristians, proveïda per la séquia Major i les seues extensions al sud i l'est del nucli en els camps de secà.

L'únic reg existent a la zona occidental del nucli urbà a l'oest del riu, era fins ara, el que abastia la séquia de Marxena l'àrea del qual es concentrava al sud de l'antic Raval de Santa Teresa i el barri de l'Asil, que s'estén cap al sud fins a la Vereda de Crevillent a Santa Pola, l'antiga Horta dels Moros; així com la resta de terres en aquesta zona, que feia la franja costanera, regades pels assuts del Vinalopó: dels Moros i de l'Argamassa, principalment.

La resta de terres, a l'est de la ciutat i al nord de Marxena (Carrús), mantenen la seua condició pròpia de terres de secà. Aquest espai, comprés al nord de l'horta regada per la séquia de Marxena i que actualment es correspon en línies generals, amb els barris de Carrús, el Toscar, i al Pla de Sant Josep, que dona continuïtat pel sud-oest, amb les partides del Pla, Algoda i Matola, són terrenys originaris del glacis de la Serra de Crevillent l'orientació est-oest, flanqueja pel nord aquesta àrea que provoca un suau pendent en direcció sud, a partir de la *Cañada de la Villa* en el croquis de Rosales, constitueixen de forma genèrica, el nucli rural de Carrús i el Pla.

Els sòls d'aquesta àrea no són els més òptims per al cultiu, d'escassos recursos hídrics i on no arriba el reg tradicional, estan dedicats a l'explotació de cultius propis de secà on destaquen els garrofers, ametllers, figueres i oliveres.

D'altra banda en l'extrem oposat, al sud de la vereda de Cendres, a la zona de saladars i canyissars, cal assenyalar les obres de dessecació, llaurat i sanejament dels aiguamolls, realitzades durant el segle XVIII pel cardenal Belluga i Francisco Ponce de León en el terme d'Oriola i pel marquesat d'Elx en aquest terme, que van donar lloc a noves terres agrícoles i la creació de noves comunitats de regants a Sant Felip Neri (Pies Fundacions) i de Carrissars.

La creació d'aquestes noves parcel·lacions, es van donar principalment a les zones costaneres dels carrissars, però igualment es van dur a terme accions similars a les zones muntanyenques de l'interior del terme en àrees de secà. Existeixen referències de *tierras nuevas* en el padró de 1752-53 (GOZÁLVEZ 1977: 71) diferenciades

de les *tierras de marjales* (en Carrissars), en terrenys de secà, probablement situats a la zona nord del municipi, Carrús, i les rompudes es perllongaran fins a la primera part del segle XIX, incloent l'àmbit d'actuació que tractem.

En aquest context social, i potser inspirats per la idea de les colonitzacions de noves terres del XVIII, coincident al seu torn, amb un període de fortes sequeres i urgent manca d'aigua per al reg dels camps, sorgeix la idea nova de dotar de reg les terres de secà a la zona nord del municipi a la dreta del riu, en un intent de revaloració d'aquestes a causa de la seua proximitat al nucli urbà, i, encara més, si considerem les expectatives de desenvolupament generades amb el traçat de la línia ferroviària que uneix les ciutats d'Alacant i Múrcia, el projecte ja era conegut a Elx en 1864.

El pont del Ferrocarril original, conegut com el pont de Ferro sobre el riu Vinalopó, va ser construït l'any 1883, onze anys abans de la constitució de la societat de La Antisequia SA.

2. LA ANTISEQUIA SA

2.1. Antecedents

De la relació de societats particulars constituïdes des del final del segle XIX, en l'actualitat podem trobar de quasi totes elles, més o menys informació que les identifiquen i ens permet conèixer el seu abast, tècnica i context històric particular.

No obstant això, no deixa de cridar l'atenció com d'una d'elles en concret, l'anomenada La Antisequia SA, s'ha omès en la pràctica totalitat dels textos i documents escrits o gràfics que s'han publicat sobre el tema, no fent cap referència a la mateixa, fins i tot oblidant pràcticament el seu record de la memòria històrica, estranya si considerem la singularitat del seu projecte almenys en tres dels seus aspectes més significatius:

1.- Mentre que el conjunt de la resta de projectes i societats aparegudes en aquest període, s'afanyen a explotar noves fonts, brolladors o cabals de proveïment, tan sols La Antisequia, planteja la utilització i aprofitament de part de les aigües del reg històric de la séquia Major, ja existent, amb la creació d'un nou braçal, derivant el reg a l'altra banda del riu, com abans, en temps dels moros, havia fet la Marxena amb un sistema similar d'explotació.

2.- Es planteja igualment per primera vegada a Elx, la tècnica mixta de l'aqüeducte-sifó per salvar el gran desnivell del llit del Vinalopó, sense recórrer al sistema tradicional fins ara de presa, assut o rafa.

3.- L'abast del projecte sorprén per les ambicioses pretensions d'estendre el reg a una gran extensió de terreny de secà en el marge

dret del Vinalopó, situada principalment a la zona nord-oest al costat de la ciutat, i que comprenia, com s'indica en l'escriptura de constitució, les terres de secà de Carrús, Pla de Sant Josep, Matola i Algorós, és a dir, unes 425 ha brutes (unes 85 ha a la zona de Carrús i la resta en el Pla i Matola principalment), amb un traçat lineal estimat de la séquia mare d'uns 7 km.

Fig. 1. Fotografia aèria de l'aqüeducte del Vinalopó, on s'aprecia l'ombra de la canalització de fosa, recolzada sobre les pilastres de fàbrica de carreu, al nord de la fàbrica de la societat Ripoll Ferrández y Compañía, pertanyent a la xarxa de reg de la societat La Antisequía, SA. Fotografia aèria de 1929, vol de Julio Ruiz de Alda, Confederació Hidrogràfica del Segura.

2.2. La presa de l'aigua

La peculiaritat principal del projecte radica bàsicament en el mateix objecte de l'empresa, és a dir, en la presa de l'aigua de la séquia Major pel partidor d'Asnell i la seua derivació a l'altra banda del riu per dotar de reg i posar en valor aquelles terres de secà. El primer que calia era l'autorització per part de la Comunitat de Propietaris de la Séquia Major del Pantà d'Elx, per poder prendre l'aigua, i actuar sobre la séquia amb la creació d'una nova derivació del braçal existent. A continuació, la constitució legal de servitud d'aqüeducte sobre el llit del Vinalopó per part del Govern Civil.

La Junta Directiva de la Comunitat de Propietaris de la Séquia Major del Pantà, en sessió celebrada a l'alcaldia el 25 de juliol de 1893, sent president de la mateixa l'alcalde de la ciutat Sr. Manuel Pomares Fuentes i davant la petició realitzada per aquesta societat representada per Pascual Mollá Coves, acordà concedir «el permiso de tomar las aguas por partidor de Asnell y a su costa, construir un nuevo brazal que las conducirá a la parte de Poniente del Vinalopó, para ser utilizadas en el riego de tierras de las partidas de Carrús, Matola, Llano de San José y Algorós», amb l'única condició que l'aigua a utilitzar siga adquirida per compra a la séquia Major a càrrec d'aquesta societat, que queda sota la

vigilància de la Junta Directiva, la construcció de les obres proposades fins a l'eixida de les aigües de la demarcació del reg actual de la séquia.

A tots els efectes legals La Antisequia, SA es considera com a concessionària de la séquia Major, és a dir, amb dret a licitació i a adquirir l'aigua de la mateixa per al reg d'unes terres fora de la seua demarcació històrica. Així quedarà recollit en l'acta de ratificació de la Junta Directiva del 24 d'abril de 1894, i posterior certificat de Pedro Belda Bernad, Oficial Primer i secretari accidental de l'Ajuntament de la ciutat i com a tal de la Junta d'Aigües de la séquia Major, de data 15 de maig de 1894. A més, el citat acord estableix que, «en atención a lo incierta que es la vida de las sociedades anónimas», es fixa un termini màxim de quatre anys per a dur a executar les obres projectades, transcorregut el qual es consideraria caducada la concessió esmentada si aquestes no hagueren finalitzat.¹

El partidor d'Asnell, anterior a Anoy i segon del tipus de pic mòbil que ens trobem a la séquia Major després del de Carrell, queda situat a uns cent metres del Molí de Dos Moles, a tocar de la fàbrica de Fernández, coincidint on actualment finalitzen les restes del traçat de la sisena elevació de Riegos de Levante a l'esquerra del riu.

Fig. 2. La séquia Major i el partidor d'Asnell, aquest deriva les aigües cap a l'est pel braçal del mateix nom. Hui el partidor està desaparegut. Fotografia de l'autor, novembre de 2003.

2.3. El cabal

La unitat de repartiment de l'aigua en el reg tradicional d'Elx en la seua séquia Major és el fil d'aigua. En l'actualitat, un fil d'aigua és la

¹AHME, actes de la Junta General i Directiva de la Séquia Major, sig. AA 34-6, 1893-1894.

dotzena part del cabal derivat del riu durant dotze hores continuades, com a unitat proporcional d'un volum no constant, com a cabal variable ja que depèn del propi cabal que aporte el riu en el seu moment.

D'altra banda, si bé durant segles es va mantenir tant el sistema originari del repartiment de l'aigua de la séquia Major en nou talles per al reg dels horts de palmeres, dues talles per a Marxena, i una per a l'ús de la ciutat, com la administració del reg mitjançant el repartiment pel sistema de tandes o tornos assignat a cada partididor, a partir que la possessió, administració i gestió de l'aigua de la séquia passa a mans dels propietaris, al marge de l'Ajuntament, es generaran una sèrie de canvis tant en l'organització, com en l'administració de l'aigua, amb l'assumpció d'un nou sistema que permetrà la subhasta diària dels nou fils d'aigua de la Séquia Major sense el condicionant de les tandes. L'origen d'aquests canvis els trobem en la pròpia constitució de la Comunitat de Propietaris (1789-1878), i sobretot, després de l'adquisició per part d'aquesta institució del pantà en 1845.

Al seu torn, el 1907 es liberalitzarà l'ús de l'aigua de dules (75 fils per tanda) com aigua obligada de terres d'alqueries, subhastant-se a partir d'aquesta data, els nou fils sense distinció.

Aquest nou sistema de licitació a l'alça sense tornos establerts va generar a principis del segle xx, fortes tensions i no pocs conflictes per poder aconseguir una porció de l'aigua de reg en les subhastes amb increment considerable del seu preu final.

En aquest escenari, i arran de l'atrevit (gairebé traumàtic) plantejament del projecte proposat per "La Antisequía" de derivar part de les aigües de la séquia Major a l'oest del Vinalopó, modificant i ampliant la zona de reg tradicional, que suposadament estava ja ajustada al cabal d'aigua disponible, els regants afectats d'Asnell van mostrar-hi la seua total disconformitat; on al·legaven al respecte segons escrit de data 15 de febrer de 1896. En dita al·legació argumentaven bàsicament que, en augmentar el nombre de tafalles a regar, augmentaria la competència i la demanda i conseqüentment el preu de la subhasta de l'aigua:

antes de la fundación de la Comunidad (séquia Major), los propietarios del agua la sacaban por cuartas partes de hilo cada nueve días, utilizándola o vendiéndola privadamente por el precio que estimara justo; ahora ya no se reparte, se subasta en público entre los regantes y no necesita por los propietarios de la misma esperar su correspondiente tanda o turno para regar... El precio en venta diaria de todas las aguas no es igual para todos los partidores, porque la concurrencia de licitadores es mayor en los partidores que riegan mayor extensión de terrenos.²

És lògic suposar que l'aparició de La Antisequía com a nou concessionari i particip en les ja conflictives licitacions per l'aigua, tenint en compte la seua forta necessitat de cabal a causa de la gran quantitat

² AHPA, Secció Obres Hidràuliques, fragment de l'escrit d'al·legacions, sig. OP-G00705.001.

de terreny ofert per al reg, i la demanda que aquest generaria, així com el fet de tractar-se d'una societat d'interessos merament comercials (no agrícoles) amb un fort suport econòmic, incrementaria molt més les tensions ja existents a la venda de l'aigua i, sobretot, particularment als regants del braçal d'Asnell que veurien minvades les seues possibilitats de disposició de l'aigua de reg en haver-se d'enfrontar a competir, a licitar, contra aquest nou concessionari.

2.4. Constitució de la societat

Un cop obtinguda l'autorització per part de la Comunitat de Propietaris de la Séquia Major (acord del 25 de juliol de 1893), per a la presa de l'aigua i execució d'obres a la caixa de la séquia Major, es constitueix a la ciutat d'Elx com a societat anònima, l'anomenada La Antisequia SA, segons escriptura de data 30 de març de 1894,³ manifestant com a propòsit social de l'entitat «el dotar de agua a la mayor extensión de terrenos de secano, de los terrenos situados al oeste en los partidores de Carrús, Llano de San José, Matola y Algorós», destinant el capital aportat a la construcció i explotació d'una séquia i obra civil necessària, que farà possible aquest reg.

La mercantil es constitueix amb el nom original de La Antisequia, com a societat que pretenia lluitar contra de la sequera, i cal aquest aclariment, ja que en la majoria dels textos consultats, posteriors a l'escriptura de constitució i fins i tot en el record de les escasses fonts orals trobades, s'hi fa referència i se la coneix com La Antisequia, denominació curiosa que crida l'atenció en una primera aproximació, com a societat que pogués estar en contra de la séquia (en aquest cas, la Major d'on pren l'aigua), quan realment, tan sols es tracta d'un error de transcripció continuada en el temps en ometre la titlla (en les diverses actes de la Junta Directiva de la séquia Major, actes municipals i fins i tot en els diferents butlletins oficials de la Província.⁴ La Antisequia apareix escrita sense accent, potser per analogia amb la Contraséquia o en ser adaptada la denominació al valencià.

La societat tindrà una vigència de 99 anys, sent els seus propietaris, Gervasio Torregrosa Parreño i Pascual Mollà Coves, tots dos casats i de 49 i 40 anys d'edat, respectivament, i com a advocat de la mateixa, el senyor José García Coquillat.

El capital social subscrit inicialment és de 30.000 pessetes, assignat a un total de 120 participacions amb un valor nominal de 250 pessetes. cadascuna, corresponent de la 1 a la 40 a Gervasio Torregrosa, de la 41 a la 80 a José García, i la resta a Pascual Mollà. Els estatuts de la societat diuen en el seu article vint, que no es repartiran dividendes fins que la séquia assolisca una longitud mínima de 6.600 m des de la presa.

La venda de l'aigua queda regulada a l'article quart dels estatuts, que estableix que tots els que sol·liciten permís de la companyia per passar

³ AHME, Secció Històrica de Protocols Notarials, any 1894, llibre de protocols notarials, José Gómez Aznar (notari), núm. 180, p. 720.

⁴ Vegeu BOP de 21/02/1895 i 14/07/1896, entre altres.

aigües per l'aqüeducte, satisfaran prèviament al dipositari la quantitat que acorde imposar la Junta General de la societat o l'administrativa, sobre la unitat de tres hores d'aigua, sent fixada aquesta com la quantitat per a tributar.

Cal tenir en compte que la societat havia d'adquirir amb caràcter previ i en pública subhasta, l'aigua corresponent al partidori d'Asnell de la séquia Major, d'on se subministrava, per a la posterior revenda als seus propis regants. La venda de l'aigua es realitzava en preses diàries i per licitacions a la plana, en un local destinat a l'efecte per la societat, amb un funcionament similar al local de venda de «troneta» de la séquia Major.

L'administració d'aquesta societat va ser exercida per una Junta d'Administració constituïda al seu torn, per la figura d'un gerent, un secretari, interventor i dipositari, als càrrecs només podran accedir accionistes de la societat i els càrrecs tan sols seran remunerats, els d'interventor i dipositari, sent la resta de caràcter gratuït. La renovació d'aquests càrrecs es estable amb caràcter parcial i es durà a terme l'últim diumenge de la primera quinzena del mes de gener de l'any entrant.

El càrrec de gerent recaurà inicialment en Pascual Mollà Coves, segons certificat de la Junta General d'Accionistes de data 8 d'abril de 1894. Posteriorment, trobem referències que el 12 de juny de 1906, el gerent de la societat era Gervasio Torregrosa Parreño .

El càrrec de secretari en el primer període de funcionament de la societat, serà exercit per José García Coquillat, que al mateix temps era secretari de la corporació municipal, i, en conseqüència, secretari també de la Junta d'Aigües de la séquia Major.

3. EL PROJECTE

3.1. Plantejament general

El traçat del projecte presentat, té el seu origen en la presa d'aigua de la séquia Major, partint d'un punt immediat del partidori d'Asnell, mitjançant l'execució en dit braçal, d'una nova presa o partidori fix situat a uns 5 m al sud del d'Asnell en el seu lateral dret, que es coneixerà com *Asnell Antiséquia*. El traçat d'aquest nou braçal (direcció oest), en l'inici queda interromput per la pròpia caixa de la séquia principal, que haurà de salvar mitjançant un sifó situat en el lateral esquerre, creuant per sota i derivant les aigües en direcció oest cap al llit del Vinalopó per una canalització soterrada, fins al seu entroncament amb l'aqüeducte-sifó al peu de la rambla, darrere de l'actual pont del Bimil·lenari, del qual es conserven encara restes de l'obra; un cop salvat el riu, es canalitza l'aigua per una xarxa de séquies pròpies que possibilitaran el reg en una extensa superfície a l'oest.

Bàsicament, el projecte planteja una canalització principal de derivació i transport de les aigües a l'altra banda del riu (des de la presa a

la séquia Major al vessant de llevant), com séquia mare o principal, que alimentarà al seu pas, una xarxa de séquies de menor calat cobrint les diferents zones en ventall, que fa possible el reg mitjançant portells grans fixos a cada predi en qüestió.

El sistema hidràulic projectat es desenvolupa mitjançant una tipologia mixta, que combina plantejaments tradicionals amb d'altres de tecnologia més moderna i innovadora. Manté el sistema tradicional de les xarxes de séquies per gravetat, tant obertes com soterrades, utilitzades en el reg existent de l'època i que primaran de forma generalitzada en el conjunt del traçat, al costat del seu torn, amb alguns trams on s'utilitzarà la canonada de fosa així com obres puntuals de fàbrica i aqüeductes a la cruïlla de llits i barrancs.

L'aspecte més significatiu, per nou, introduït en aquesta obra, serà la utilització de l'aqüeducte-sifó com a obra mixta de canalització, és a dir, a la combinació del canal lliure amb la conducció forçada (canonada de fosa) mitjançant la utilització de la teoria dels vasos comunicants, per poder salvar el fort desnivell de la rambla del Vinalopó (uns 30 m d'alçada), evitant així les costoses obres que suposaria l'execució d'un aqüeducte tradicional a l'ús, que mantingués el nivell de la conducció per salvar aquesta profunda depressió.

El desenvolupament del conjunt del projecte implicava l'ocupació de terrenys aliens a la pròpia societat promotora de la idea, per la qual cosa i d'acord amb la recentment estrenada Llei d'Aigües de finals del segle XIX, caldrà imposar la servitud forçosa «acueducto para la conducción de aguas destinadas en este caso, como un servicio considerado de interés privado para el establecimientos o aumento de riego», que no exigeixen l'expropiació dels terrenys afectes (Llei d'Aigües, art. 75 a 95, cap. IX), corresponent tal atribució al governador de la província, en aquelles obres de caràcter municipal o provincial, prèvia instrucció de l'expedient justificatiu d'aquestes obres així com de la seua utilitat.

3.2. Expedient de Servitud d'Aqüeducte

Una vegada aconseguida l'autorització prèvia per a la presa de l'aigua per part de la Comunitat de Propietaris de la séquia Major, era necessari imposar l'esmentada servitud forçosa d'aqüeducte sobre els terrenys afectes així com les autoritzacions pertinents per part de Govern Civil, per poder realitzar el pas pel llit del riu i carreteres.

L'Ajuntament d'Elx, a instància del gerent de la societat, Pascual Mollà Coves, instrueix expedient de sol·licitud davant del Govern Civil d'Alacant, prefectura d'Obres Públiques, amb data 24 de novembre de 1895, sol·licitant es decrete la «servidumbre legal y perpetua» (Llei d'Aigües art.87) d'aqüeducte per establir el reg a la major extensió de terrenys de secà situats a l'oest de la ciutat, segons el projecte que

s'adjunta, i insta que s'iniciïn els tràmits d'exposició pública i audiència als propietaris afectats.

Prèvia a la tramitació d'aquesta sol·licitud, La Antisequía va iniciar les gestions i negociacions amb els propietaris afectes més propers i les terres es veuriïn ocupades en part per les obres d'aqüeductes i canalitzacions, per temptejar i comprovar la disponibilitat dels mateixos. Així, en l'acta de la societat de la sessió celebrada l'11 d'abril de 1894, José García Coquillat, en qualitat de secretari, dóna compte de l'oposició al projecte de la mercantil Ripoll Fernández y Compañía, propietària dels terrenys confrontants amb el partididor d'on es pretén prendre l'aigua.

Davant aquesta falta de disposició, s'autoritza el senyor Gervasio Torregrosa Parreño perquè intente intervenir amb el gerent de dita mercantil, la compra del terreny necessari, i en cas de no haver-hi acord, com pel que sembla va passar, imposar la servitud forçosa, en sol·licitar la declaració d'utilitat pública de les obres. Iniciat el tràmit de constitució de servitud, per provisió del 2 de desembre 1895 l'alcalde de la ciutat Jaime Brotons Pastor, donant compliment al seu torn al sol·licitat per l'enginyer en cap d'Obres Públiques, segons ofici remès el 30 de novembre, es procedeix a citar a l'alcaldia, tant al gerent de la societat com a la resta dels propietaris afectats, per informar-los i que manifesten la seua conformitat o no al projecte.

El nombre de propietaris afectes pel traçat de la instal·lació serà de 45 titulars, que van ser citats per grups en tres sessions diferents celebrades els dies 5, 7 i 9 de desembre d'aquest any, donant per finalitzat l'acte d'informació pública i enteniment, per part de l'alcalde, el gerent i secretari, en l'última sessió celebrada a l'Hospital de Caritat. El projecte va comptar amb la conformitat de la pràctica totalitat dels propietaris dels terrenys afectes per les obres, a excepció de les objeccions al·legats inicialment, per una banda, per la societat Ripoll Fernández y Compañía representada pel seu gerent Antonio Ripoll Selva, que planteja una possible afecció al molí fariner de la seua propietat conegut com el Molí de Dos Moles, situat aigües avall de la presa prevista, en entendre que el desviament de part del cabal d'aigua disminuiria la força motriu de la seua instal·lació, així com a l'oliverar que posseeixen en aquesta mateixa zona, i que es rega pel partididor d'Asnell, pel mateix motiu, i on, a més, es pretenia construir un nou edifici; i també pel propietari Pedro Macía Sempere, que simplement veia un perjudici per a la seua finca al ser creuada per un aqüeducte.

L'oposició al projecte no va quedar relegada tan sols a aquestes dues al·legacions inicials que a més es van mantenir després de la resposta donada a les mateixes pel peticionari que no arribà a convèncer. A aquestes al·legacions se sumaran amb posterioritat, i després de la

publicació al Butlletí Oficial el 21 febrer 1895 de l'anunci presentació del projecte d'expropiació, alguns dels regants per Asnell de la Comunitat de la Séquia Major, segons escrits presentats el 2 de març i signat per José Latour Lozano en representació d'Alejandro, José i Assumpció Roca de Togores, entre d'altres, al·legant la prohibició pel Reglament d'aquesta comunitat de l'obertura d'un nou partididor i el consegüent augment del preu de l'aigua d'acord amb la gran superfície a regar que es pretenia abastir, en perjudici de la ja existent. Aquestes al·legacions van ser desestimades en quedar reconeguda la potestat de les ordenances de la Comunitat de Propietaris de la séquia Major, com a instruments vàlids als quals s'adapta la concessió plantejada en l'acord de la seua Junta del 24 abril 1894.

Posteriorment, i arran la petició realitzada per l'enginyer delegat del Ministeri Santiago Ortiz Mazón, s'estimà necessària la comprovació *in situ* del reconeixement i confrontació del projecte per estudiar la seua viabilitat, treball que serà realitzat per l'enginyer en cap de la prefectura del Govern Civil Joan Miró. L'informe de conclusions d'aquests treballs, s'emet el 28 de maig de 1896, i en el mateix es conclou desestimant igualment, les al·legacions contràries plantejades en el seu conjunt per infundades i es considera al seu torn, justificades les obres a realitzar així com la implantació de la servitud sol·licitada. Aquesta resolució serà publicada al Butlletí Oficial de la Província, Govern Civil Prefectura d'Obres públiques, datat a Alacant el 14 juliol 1896.

Així, doncs, respecte a les al·legacions que s'oposen al projecte, l'informe conclou que, per una banda, la Junta Directiva de la séquia Major té capacitat suficient per aprovar la concessió atorgada d'acord amb l'article 18 del seu Reglament, i d'altra, que tant el molí de Ripoll com les terres que es podien regar aigües avall, no es veuran afectes en disposar del mateix cabal, apuntant la impossibilitat d'una altra ubicació (aigües avall del Molí) per a la presa de l'aigua prevista, en no ser possible en aquest cas, l'autorització per obrir un nou partididor en la pròpia caixa de la séquia i per existir, a més, un desnivell de 5,70m en la canyada de Trana al sud que caldria salvar, per la qual cosa tot això impediria portar les aigües a les zones a regar, a més d'encarir considerablement el cost de les obres. En aquest mateix informe es remetran com a expedients independents a informar pel Ministeri de Foment, les obres proposades en el projecte d'aqüeducte per a travessar les carreteres de l'Estat d'Asp a Santa Pola al quilòmetre 11, i la carretera de l'Alt de les Talaies a Múrcia.⁵

Finalment, la servitud forçosa d'aqüeducte sol·licitada, serà decretada per dictamen del governador civil del 24 de juny de 1896, publicada el 22 d'agost de 1896, sent recorreguda la mateixa, en recurs d'alçada per Antonio Ripoll Selva com a gerent de Ripoll Fernández y Compañia.

⁵ Fons del Ministeri d'Obres Públiques de Madrid, inventari núm. 4063, 27 i 28.

3.3. Sobre el projecte d'execució

En la documentació estudiada, hi ha diverses referències al projecte que es va presentar per a l'execució de les obres, si bé el cos del mateix no s'ha pogut localitzar d'entre els diversos expedients analitzats, tant en els arxius municipals, l'Històric Provincial d'Alacant o el General del Ministeri de Foment de Madrid i Alcalá de Henares.

El projecte inicial data de finals de 1894, després de l'acord de concessió de la presa d'aigua o sobretot de principis de 1895. L'esmentat document ja va ser aportat prèviament a l'anunci de sol·licitud de servitud forçosa d'aqüeducte, que va ser publicat el 21 de febrer de 1895. Inicialment es va presentar un document de les obres a realitzar, signat per un mestre d'obres, detectant aquesta deficiència arran del recurs d'alçada presentat per Antonio Ripoll el 15 de febrer de 1896, per l'enginyer en cap d'Obres Públiques en no estar degudament autoritzat (signat) per un enginyer competent de conformitat, segons s'indica, al que disposa article 51 de la llei de Pressupostos de 1893.

Esmenada aquesta deficiència, el 22 octubre 1896 l'Ajuntament remet el projecte corregit, si bé pel que sembla i segons s'indica en la instància de presentació, l'esmena es va limitar a acompanyar la signatura inicial, la del *Señor Ingeniero*, ja autoritzat, però el nom no s'arriba a esmentar en l'expedient administratiu.

3.4. El traçat

El traçat de la canalització s'inicia immediatament després del partidor d'Asnell, a uns 5 m al sud d'aquest, on un tallamar fix de maçoneria divideix les seues aigües com a presa d'aigua del nou canal o braçal, Asnell Antisequia, amb partidor fix que les regula i desvia en direcció oest cap al llit del riu. La nova canalització creuava per sota la mateixa caixa de la séquia Major mitjançant un sífó just en el seu inici, per continuar com a séquia soterrada en una longitud d'uns 65 m amb una secció en caixa de 60 cm d'ample i uns 70 cm d'alçada, fins a arribar l'aqüeducte a la vora de la vessant esquerre del riu, en el camí del Molí del Cèntim.

Aquest tram serà destruït en part a la dècada dels cinquanta, en el seu entroncament amb l'aqüeducte, quan van obrir del camí d'accés al Molí de Torreta o del Cèntim paral·lel al marge del riu. En aquest punt es pot apreciar la secció de la canalització soterrada després de l'enderrocament en aquesta zona.

El punt de presa és considerat com un condicionant estratègic i decisor per a la viabilitat del projecte, ja que davant la impossibilitat de poder obrir nous partidors a la caixa principal de la séquia, en aquest punt conflueixen les condicions òptimes de possibilitat de presa d'aigua sense afectar la séquia Major, una cota aproximada dels 98-99 m que permet l'altura suficient per al funcionament de la instal·lació i la seua

Fig. 3. Detall de la séquia soterrada, en el seu entroncament amb l'aqüeducte, al camí del Molí del Cèntim. Fotografia de l'autor, juliol 2011.

Fig. 4. Detall de la séquia sobre l'aqüeducte, construïda amb carreus i argamassa de morter de calç, acabada amb arrebossat fi del mateix material. Fotografia de l'autor, juliol 2011.

situació abans del tálveg de la Canyada de Trana i que assegura el pendent adequat.

La caixa de la séquia (braçal Asnell-Antisequia) sobre l'aqüeducte està realitzada amb carreus i argamassa de morter de calç, acabada amb arrebossat fi del mateix material impermeabilitzant; oberta en el seu recorregut fins a l'arqueta o dipòsit d'abocament (hui desaparegut), situat a l'inici de la rampa de descens del sífó. La caixa té unes mesures interiors de 0,60 m d'ample per uns 0,90 m d'alçada, permetent un aforament mitjà d'uns 0,35 m³.

L'aqüeducte queda situat al nord de l'actual pont del Bimil·lenari en el vessant aquest del riu, a escassos metres d'aquest i mantenint

Fig. 5. Presa d'aigua en el Braçal d'Asnell i conducció soterrada (Asnell-Antisequía) a l'aqüeducte en el vessant de llevant del riu del Vinalopó, (orientació al sud). Composició sobre la imatge aèria del 2011.
Ref.: <http://www.goolzoom.com>.

sensiblement la cota inicial (99-98 m). Està format per una primera construcció en aqüeducte trencat, per buscar la perpendicularitat del riu, dels quals es conserven 5 ulls de mig punt (l'últim tram i arc es troben derruïts en part), de 3 m de llum cada un, separats per pilars de 1,95 m i amb una amplada total de 1,10 m i una alçada màxima de la caixa d'uns 6,35 m.

Els quatre primers arcs desenvolupen una longitud de 28 m des de l'entroncament de la canalització soterrada, mantenint la direcció d'aquest, canviant la seua direcció a partir del quart arc amb un dríbling d'uns 160° fins a recuperar l'orientació est-oest, perpendicular a la llera, on només queden les restes d'un sol arc. A partir d'ací, manté aquesta adreça en tot el seu traçat fins a la vessant de ponent, amb una longitud total des del trencament, de 113,80 m.

Aquesta primera estructura d'aqüeducte que canalitzava les aigües pel canal que discorre obert per la part superior, desembocava a partir del cinquè arc a la boca del síf de capçalera que rebria la canonada de fosa, baixant en rampa vessant de la rambla amb una pendent estimada del 65% (33°). Travessava la llera en traçat horitzontal a manera de pont, donant suport a la conducció mitjançant brides metàl·liques, en set pilastres situades sobre el llit del torrent amb diferents llums entre elles i disposades de forma simètriques des de l'eix del riu i amb una alçada aproximada sobre el llit del riu d'uns 3,80 m.

Els angles d'inflexió de la canonada en rampa (punts de màxima pressió), queden reforçats mitjançant dos murets d'iguals característiques constructives que la resta de l'obra i d'uns 12,00 m de longitud, que serviria de suport i lliurament de la canonada en rampa als dos vessants, amb el tram en pont.

En l'actualitat, en el vessant de ponent no queden restes de fàbriques o traçats visibles de la canalització des de l'últim muret que es conserva al riu, així com de les dues arquetes o dipòsits de trobada (abocament i recepció), ni molt menys de qualsevol canonada o element metàl·lic de fosa, material cotitzat en l'actualitat.

Fig. 6. Fotografia aèria de la planta de l'aqüeducte i dels suports del pont a la llera del Vinalopó, on es pot apreciar la simetria en la disposició respecte a l'eix del riu, desaparegut ja el tub de conducció d'aigües. Ref.: Fotografia aèria, al voltant de 1950.

Aquest sistema de sífó invertit en *U*, independentment del seu atractiu formal o visual que caracteritzarà des de llavors el paisatge d'aquest entorn, suposarà una innovació tecnològica tant en el seu disseny com en els materials utilitzats, no utilitzat fins a la data en les instal·lacions de proveïment de reg. Aquest nou sistema de canalització d'aigües, al marge de les qüestions econòmiques i d'oportunitat, implicarà alhora una sèrie d'inconvenients d'ordre tècnic, inherents al seu disseny: la pressió d'aigua generada (principalment en els colzes de canvis de pendents), la pèrdua de càrrega per fricció de les canonades que suposarà una pèrdua de velocitat i demora en el subministrament, i, d'altra banda, l'estabilitat i empentes horitzontals causades pel mateix cabal del riu en èpoques de riuades o fortes pluges.

Per esmenar aquests possibles inconvenients, es van dissenyar dos ramals (de capçalera i receptor), en angle per a disminuir la força de l'aigua, adaptats al mateix pendent del vessant, així com el reforç dels seus colzes en els canvis de direcció, possiblement encastats en els pilars del pont del fons del riu, que al seu torn amortiria la caiguda de l'aigua. Per intentar evitar la demora de l'aigua, l'entroncament receptor queda situat a una cota més baixa que el de capçalera i és necessari el drenat ocasional del sífó per a la seua neteja o possibles reparacions. En l'informe emès per Santiago Ortiz respecte a l'estudi del projecte, aconsella en aquest sentit, que:

Fig. 7. Vista del vessant est, on s'aprecien les restes de l'aqüeducte i dels pilars de fàbrica on recolzava la canonada de fosa. Al voltant de 1985, abans de la construcció del pont del Bimil·lenari.

conviene se baje uno 0,20 m., de lo indicado en el proyecto, la boca de desagüe del sifón, y lo carguen con cuidado para evitar los golpes de ariete, debido a no ser excesiva la altura y desnivel del lado de carga, no ha sido precisa cañería auxiliar para su carga.⁶

A partir de la presa de recepció al vessant de ponent, es planteja la conducció de l'aigua mitjançant séquia tradicional de caixa oberta, en pràcticament tot el seu traçat, que funciona per gravetat, d'iguals característiques que la inicial (soterrada), excepte en els punts perillosos o d'encreuament de camins o carreteres que es farà amb «acequia cubierta con cañería o tubería de establecimiento perpetuo.»⁷

El recorregut del traçat principal o séquia mare s'estendrà per la partida de Carrús en direcció sud-oest, feia el Pla de Sant Josep i Matola, amb ramificacions al seu pas en diferents punts feia el sud, amb la distribució del reg segons el pendent del terreny, en derivacions o séquies auxiliars que a partir d'ací, s'obriran en ventall per proveir cada zona o predi particular. Aquestes derivacions es donen de forma més concentrada en les proximitats del nucli i es distancien més en allunyar-se d'aquest, en aquest cas serà habitual la construcció de basses o dipòsits on s'acumulava l'aigua per a la posterior utilització (Camí Vell de Crevillent).

L'encreuament de la séquia principal amb la carretera d'Asp a Santa Pola, actual Avinguda de Novelda, es produeix en un sol punt, en el quilòmetre 11 i suposa, juntament amb els encreuaments de la carretera de l'Alt de les Talaies a Múrcia (actual nacional 340 Múrcia-Crevillent), així com l'encreuament del Barranc dels Arcs, els punts més singulars del traçat en el costat oest del riu.

⁶ AHPA, sig. OP-G00705.001.

⁷ AHPA, Informe de l'enginyer del Ministeri de Foment, D. Santiago Ortiz de 28/05/1896, sig. G00700.001.

Fig. 8. Estimació dels traçats, i punt on les canalitzacions travessen a la carretera de l'Alt de les Talaies a Múrcia, prenent com a base les referències del plànol cadastral de 1947.

La conducció encara continuarà més cap a l'oest, després de derivar al sud en quatre ramals entre el camí de la Ràpita i el barranc dels Arcs, a l'oest del cementiri, seguint el camí Vell de Crevillent en un traçat que es presumeix proper, si no coincident, amb l'actual 4t Canal de la 6a elevació de Riegos de Levante.

Fig. 9. Fotografia aèria de la séquia principal de la xarxa de reg de la societat La Antisequia, SA, en el pas de la carretera d'Asp a Santa Pola, km 11. Fotografia aèria de 1929, vol de Julio Ruiz d'Alba, Confederació Hidrogràfica del Segura.

Destaca en aquesta zona, el pas a aqüeducte (encara existent en part), executat per salvar el barranc dels Arcs o de les Monges, situat a escassos metres al nord del camí Vell de Crevillent, de característiques constructives similars a l'inicial i format per dues pilastres a cada vessant, amb una llum de 9,75 m, una amplada de fàbrica de 1,20 m i una altura total lliure sobre el llit d'uns 6,55 m. Aquests pilars servien de suport a la canonada de fosa en pont per salvar el desnivell existent, unint les séquies en ambdós extrems, situades sobre aquests suports i executades en caixa oberta de 50x50 cm. En l'actualitat es conserven

les restes de les séquies sobre els dos murets, i han desaparegut les arquetes d'entroncament amb la canonada de fosa.

A partir d'ací, la xarxa de séquies es dispersarà cap al sud, abans d'arribar al barranc de Barbasena, sent de menor entitat en arribar al final de la zona a regar. En la majoria dels casos en aquesta zona final, les derivacions abasteixen petites basses o basses com a reserves d'aigua per al reg, situades principalment, entre el camí vell de Crevillent i la carretera de Múrcia, després d'haver fet un recorregut total aproximat en el trajecte de séquia mare des del partidor d'Asnell d'uns 6 km, dada a tenir en compte si considerem que la caixa de la séquia Major té un recorregut a la zona urbana, des del partidor d'Albinella, al nord, fins al del Franc, a la carretera de la Marina, d'uns 3,91 km.

D'altra banda cal destacar igualment, els passos ja citats del traçat de les séquies (referides en el projecte com *acueductos*), per les

Fig. 10. Fotografia aèria de la séquia principal de la xarxa de reg de la societat La Antisequia, SA, en el pas pel barranc de Barbasena. Fotografia aèria de 1929, vol de Julio Ruiz d'Alba, Confederació Hidrogràfica del Segura.

Fig. 11. Restes de l'aqüeducte del pas del barranc dels Arcs, i detall de la canalització superior en caixa oberta, (desembre 2011).

carreteres de l'Estat d'Asp a Santa Pola pel quilòmetre 11, i en diversos punts de la carretera de l'Alt de les Talaies a Múrcia (actual nacional 340 Múrcia-Crevillent), per poder continuar el reg cap al Pla, Algoda i Matola, mitjançant l'execució de pontets segons els models publicades pel Ministeri d'Obres Públiques publicats per Reial ordre de 30 de juliol de 1859.

Per a la realització d'aquestes obres seria preceptiva la corresponent autorització del Ministeri de Foment, prèvia tramitació de dos expedients independents Expedients números 200-201 del 22/12/1897 del negociat d'Aigües del Ministeri de Foment,⁸ incoats per Pascual Mollà com a gerent de la societat, segons instància presentada a l'efecte el 18 agost 1897. El pas de la carretera d'Asp a Santa Pola en direcció al Pla es fa en un sol punt, en el quilòmetre 11,608, per mitjà del pontet número 5 de la col·lecció oficial. A la carretera de l'Alt de les Talaies a Múrcia es planteja el pas en un total de quatre punts, i que correspon al pontet a construir, tant per al canal principal com per a altres ramals secundaris o de distribució:

1r.- Als 800 metres de l'origen del km 19 (19,8 km) de la dita carretera, mitjançant el pontet número 1 del reglament.

2n.- Als 960 m a la cruïlla amb el camí del Cementiri, km 19,960, per mitjà del pontet número 5 de la col·lecció oficial.

3r.- En el km 23,830 de l'origen.

4t.- Aprofitant un sífò ja construït al km 21, a 200 m del seu origen, (km 21,200).

Per al canal principal s'aprofitarà el pontet construït en la carretera al km 23, 830, sent la resta per als secundaris.

Aquestes obres es realitzaran segons la Memòria Descriptiva presentada per l'ajudant d'Obres Públiques Antonio B... (el cognom en la rúbrica dels plànols i la memòria resulta il·legible), datat a Alacant el 15 d'agost de 1897, i que consta de memòria explicativa i plànol, plantejant una canalització rectangular de 75 x 75 cm a una profunditat de 50 cm «si el terreno ofrece bastante consistencia», o més gran en cas que siga insuficient.

Fig. 12 i 13. Detalls del *Plano de la Tagea n° 5*, de la *Memoria Descriptiva para el paso del canal principal per la carretera*, Alacant 15/08/1897. Secció transversal de la canalització (esquerra) i longitudinal: aletes de la desembocadura (dreta).⁹

⁸ AGMF, inventari 4063, lligall núm. 10 (24, 27 i 28).

⁹ AGMF, inventari 4063, lligall núm. 10.

La fonamentació de la caixa es planteja mitjançant fonaments correguts de maçoneria ordinària, amb els murets i aletes laterals construïts amb maçoneria lleugerament acarada, és a dir, les pedres de maçoneria s'han llaurat únicament per la cara destinada a formar el parament exterior perquè no es veja l'empedrat, rematats amb lloses de tàpia de cadirat arenisca en la coronació. El morter a emprar tant en l'execució del conjunt de l'obra, com dels arrebossats interiors de la caixa, serà del tipus hidràulic, bastard de calç. La terminació superior es realitzarà amb els mateixos materials que els utilitzats a la carretera.

L'autorització per part de la Direcció General d'Obres Públiques per a la realització d'aquests passos, es concedeix el 4 de gener de 1898, segons informe de l'enginyer en cap Juan Miró, datat el 15 de desembre. En aquest informe, condiona l'execució de les esmentades obres a una relació de qüestions formals, com ara que les aletes han de ser substituïdes per murs complets de la mateixa altura que la rasa, que les obres es realitzaran per fases, en parts iguals a la meitat de l'ample de la carretera sense arribar a interrompre totalment el trànsit i guardant les mesures de seguretat necessàries amb la col·locació de tanques o cordes en el seu perímetre; així mateix, fa menció expressa que aquesta autorització, es concedeix a títol precari, és a dir, sense dret a cap reclamació pel peticionari, cas d'haver d'intervenir en un futur sobre la carretera.

4. OBLIT

4.1. Ocàs de la societat La Antisequía SA

Cal assenyalar la manca d'informació i dades concretes existents sobre la gestió i el funcionament en general d'aquesta societat, així com dels esdeveniments i circumstàncies particulars que van arribar a ocasionar la seua pèrdua de funcionalitat tècnica o econòmica (o, segurament, ambdues) en la seua fase final, fins a provocar-ne la desaparició. De les dades i dates exposades, cal establir els períodes d'execució de les obres i del funcionament de les instal·lacions.

Tenint en compte la data d'aprovació definitiva per part del Ministeri de la concessió de servitud d'aqüeducte publicada el 22 d'agost de 1896, que va possibilitar l'inici de l'execució de les obres i la conseqüent ocupació dels terrenys afectes pel traçat de la conducció i l'aqüeducte, podem entendre que la instal·lació de reg va poder haver estat operativa en una primera fase, aproximadament per a l'estiu de 1897.

Aquesta primera fase abastaria la zona més immediata a la llera en el seu vessant de ponent, corresponent a l'actual Carrús est, abans de travessar la Carretera d'Asp i en direcció sud des d'aquest punt en el quilòmetre 11, on és combina el subministrament d'aigua en aquesta zona amb la continuïtat del traçat de les obres cap a l'oest fins al barranc

Fig. 14. Fragment del plànol del traçat de la canalització del projecte *Presa y Canal de Encauzamiento de la Acequia de Marchena en el rio Vinalopó* de l'enginyer Santiago Ortiz, datat a Alacant l'1 d'octubre de 1902.¹⁰ Al sud del molí del Cèntim queda indicat el *punte sifón* que es correspon amb l'obra principal de l'Antisequia SA, ja existent en aquesta data.

dels Arcs al costat del camí Vell de Crevillent, sense afectar les obres. L'autorització del pas de la carretera de l'Alt de les Talaies a Múrcia, no es concedirà fins a principis del gener de 1898. Així doncs, l'aigua de reg de la séquia Major per a la *Antisequia* hauria arribat a la Partida del Pla i posteriorment a la de Matola, a mitjan 1898.

La viabilitat del projecte estarà condicionada a dos factors que seran decisius per al seu èxit i continuïtat en el temps: d'una banda, el mateix disseny del projecte i de l'altra, l'aparició de nous regs més efectius i de millor qualitat, si bé aquestes circumstàncies difícilment podien haver estat tingudes en compte en el moment de la concepció. El traçat de la séquia principal previst en el projecte, pel que sembla, no va considerar que aquests terrenys (sobretot els de Carrús), per la seua proximitat al nucli urbà, resultaria ser la zona més òptima de continuïtat per al futur desenvolupament d'una població en constant creixement i expansió, un cop coberts per sedimentació els eixamples de ponent al sud del ferrocarril, enfront de la ciutat històrica.

Les expectatives de creixement de la ciutat cap al nord, a banda i banda de la carretera d'Asp (1932-1942), van suposar el ràpid i progressiu abandonament de les explotacions agrícoles en aquesta zona, coincidint, a més, amb un terreny poc apte per a aquest ús. En poc temps, aquesta primera zona quedaria relegada més com a zona de pas de la conducció principal o séquia mare (*tête morte* o canal de distribució), que com a zona agrícola productiva de reg. Així, doncs, les principals zones de cultiu es concentraran a les zones més properes al nucli urbà per l'oest, en les partides del Pla i de Matola.

¹⁰ AHME, sig. AA 48-1

Posteriorment, serà una qüestió de temps que la pròpia expansió de la ciutat, en el seu ràpid creixement en falca cap al nord a banda i banda de la carretera d'Asp, abastara la conducció principal en el pas a l'altura del quilòmetre 11, degollant el traçat de la séquia principal en aquesta zona i impossibilitant l'aportació d'aigua a les zones de més demanda, quedant sense servei i inutilitzat la resta del traçat, i conseqüentment, el conjunt del projecte. El període de funcionament efectiu d'aquesta ambiciosa instal·lació quedaria molt limitat en el temps, cosa que, juntament amb la mateixa restricció del cabal i les tensions afegides que devia suposar la venda de l'aigua d'Asnell per al seu subministrament, implicarà una impossibilitat manifesta d'amortització d'aquestes obres.

A aquestes circumstàncies caldria afegir-hi, per una banda, els problemes intrínsecs de la instal·lació, com ara el manteniment i conservació de la mateixa, el control i vigilància de la xarxa i els seus partidors, la seua administració, etc., i que, tenint en compte els seus punts febles i del seu llarg recorregut i extensió, si la comparem amb els patits en la séquia Major, van haver de suposar més d'un problema per al seu correcte funcionament. Per altra, el mateix disseny de la instal·lació estava sustentat bàsicament l'aqüeducte de la rambla, principalment, i el del barranc dels Arcs, que implicaria els problemes típics dels punts de trobada de dos materials: dilatacions, moviments i trencaments, i, en conseqüència, de falta d'estanquitat i pèrdues. Aquestes obres acabarien convertint-se en els punts febles de la instal·lació.

A més dels moviments propis de la instal·lació ocasionats per les fortes pressions a les quals estaria sotmesa la canonada en alguns punts, sobretot, com hem vist, en els colzes de l'aqüeducte-sifó del Vinalopó, caldria considerar també els ocasionats pels propis fenòmens naturals com ara les crescudes i arrossegaments que eventualment es produeixen en el llit del riu i els barrancs, per efecte de pluges torrencials o riuades puntuals, com les ja ocorregudes amb anterioritat a 1853, les fortes avingudes que van provocar la inundació dels carrissars en 1884, o les més recents de 1982, i que ens poden donar una idea de la importància i efecte que aquestes puguen tenir sobre l'aqüeducte-pont del llit sobre pilastres de fàbrica de carreus que alçaven la canonada de fosa a escassos 4 metres del riu.

Durant el final de segle i principi de 1900, coincidents amb la posada en funcionament de la instal·lació, la ciutat d'Elx va patir una sèrie de terratrèmols, i que, tot i que amb menor freqüència i intensitat, es van repetir a principi de segle xx i van arribar a produir desperfectes en diversos ponts, així com al Palau d'Altamira i Santa Maria, recordem en particular els esdevinguts al setembre de 1919.

D'altra banda i al marge de tots aquests problemes, igual com va passar amb els sistemes de reg tradicional, la introducció de les noves xarxes de regs amb les aigües dolces dels assarbs, Nuevos Riegos el

Progreso (1906), i, definitivament amb la Real Compañía de Riegos de Levante (1923), es produirà una marginació del reg tradicional de la séquia Major i de Marxena. Serà l'inici de deteriorament per falta d'ús i manteniment, en quedar sense valor i perdre la seua importància, exclusivitat i rendibilitat. Pels mateixos motius, suposarà la definitiva desaparició de les instal·lacions de La Antisequia SA.

En les imatges del primer vol fotogràfic que coneixem realitzat pel militar espanyol Julio Ruiz de Alda, per a les Confederacions Hidrogràfiques en 1929, encara s'aprecia el traçat de la conducció en tot el seu recorregut. Serà l'execució de la sisena elevació del quart Canal de Riegos de Levante, al nord de la carretera de l'Alt de les Talaies a Múrcia (carretera de Crevillent), la que va possibilitar l'arribada de les aigües dolces als terrenys del Pla i Algoda en els anys trenta, i amb elles, el colp de gràcia a les ja precàries instal·lacions de La Antisequia, que quedaran definitivament anul·lades, desapareixent els seus traçats o confonent-se amb els d'aquesta última, relegades, a partir d'ací, a la desaparició de la memòria col·lectiva.

Fig. 15. L'aqüeducte de La Antisequia que travessa el riu Vinalopó, 1902.
Fotografia de Pedro Ibarra (cortesia de Jerónimo Guilabert).

BIBLIOGRAFIA

- Cien Años de la Historia de Elche y su Caja de Ahorros (1886-1986)*, Caja de Ahorros de Alicante y Murcia, Alicante.
- GONZÁLVIZ PÉREZ, V. (1976), *La ciudad de Elche. Estudio geográfico*, Departamento de Geografía-Universitat de València, València.
- IBARRA Y RUIZ, P. (1914), *Estudio acerca de la institución del riego en Elche. Origen de sus aguas*, J. Ratés, Madrid.
- JAÉN URBAN, G. (1990), *Formació de la moderna ciutat d'Elx: 1740-1962, del pont i raval de Santa Teresa al Pla General d'Ordenació Urbana*, tesis doctoral inédita (dir: L. Alonso de Armiñano), Universidad Politécnica de València.
- (1986), «L'urbanisme a la ciutat d'Elx durant els últims cent anys», en López Yepes, J. (director), *Cien años de la historia de Elche y de su Caja de ahorros (1886-1986)*, Alacant, p. 176-207.
- MANUEL MATÉS, J. (2006), *Las empresas de abastecimiento de agua potable en España (1840-1970): Ciudades y distribución geográfica*, Universidad de Jaén. XXVI Encontro da Associação Portuguesa de História Económica e Social (APHES), Ponta Delgada, Universidade dos Açores, 17 - 18 de novembre.
- MARTÍN FERNÁNDEZ, J. (2002), *La economía española y la articulación de su mercado (1890-1914): Los orígenes de la vía nacionalista del capitalismo español*, tesis doctoral, Universidad Complutense de Madrid, Facultad de CC. Políticas y Sociología, Madrid.
- MIRANDA ENCARNACIÓN, J. (1992), «Els orígens del model industrial valencià. Elx, 1850-1930», *Recerques: història, economia, cultura*, 25. (<http://hdl.handle.net/10230/7609>)
- RAMOS FOLQUÉS, A. (1973), *La industria, el comercio y la agricultura en Elche*, Talleres Lepanto, Elx.
- SEVILLA JIMÉNEZ, M. (1985), *Crecimiento y urbanización. Elche 1960-1980*, Universitat d'Alacant, Alacant.

